

TERMINOGRAFIE ȘI LEXICOGRAFIE - CÂTEVA DICȚIONARE DE TERMENI ECONOMICI

În literatura de specialitate publicată în România se pot distinge trei categorii de studii de terminologie: studii orientate de abordarea strict lingvistică (lexicologică), studii orientate de abordarea domeniială și studii terminologice propriu-zise. Cel mai însemnat grup de studii propune o abordare a terminologiilor din perspectivă lingvistică. Câteva, puține la număr, se concentrează asupra unei secțiuni temporale specifice - având în vedere că terminologia aplicativă este interesată numai de nivelul sincron, excluzând în mod programatic orice informație diacronică (Cabré, 1997:8); de altfel, acest tip de cercetare de orientare etimologică lipsește (după cunoștințele mele) din literatura anglo-saxonă, iar în literatura de limbă franceză, în ciuda unor lucrări ca cea a lui Louis Guilbert (1965) - ce reprezintă un model metodologic în abordarea studiului etapei inițiale a unei terminologii, ca și a îmbinării elementului conceptual cu cel formal, nu pare să fi stimulat interesul sau să fi creat emulație. Toate aceste lucrări sunt legate prea puțin de terminologia propriu-zisă, putând fi mai degrabă încadrate între studiile de istoria limbii.

Aceeași bipolaritate se regăsește în colecțiile de termeni de tip lexicografic / terminografic. Într-o evaluare a dicționarilor specializate apărute începând cu 1990 în România, este evidentă orientarea lexicografică a multor dicționare. Lăsând la o parte acele dicționare monolingve care sunt opere de traducere a unor dicționare din alte limbi, ce nu reflectă situația de fapt din limbă română și care sunt invalidate din punct de vedere metodologic de faptul că nu abordează materialul terminologic prin perspectivă onomasiologică, rămân dicționarele bilingve compilate de lingviști (fără aportul specialiștilor în domeniu), care fac dovada unei inconsecvențe metodologice sub două aspecte:

- a. al selecției materialului și
- b. al definiției.

Această inconsecvență se manifestă de altfel de la primul contact al utilizatorului cu dicționarele prin aceea că puține dintre ele conțin specificări introductive clare referitoare la criteriile, sursele, chiar numărul de articole / cuvinte definite, dar și la tipul de utilizator cărui i se adresează (specialiști, publicul general).

Evaluând câteva dintre dicționarele mono-, dar și bilingve care conțin și informație de specialitate (care poartă în titulatura lor denumirea de dicționare explicative, de exemplu Neagu & Șarpe, 1999), se poate vedea în ce măsură selecția termenilor corespunde acestor criterii în acord cu practica dicționarilor „speciale”. Un dicționar monolingv (Gâju, 2005) conține doar la litera A optsprezece verbe (*abandona, abjura, abrevia, abroga, absentă, absolvi, accede, accelera, achita, achiziționa, acredita, adapta, administra, admite, amortiza, anexa, anticipa, argumenta*), dintre care cele mai multe nu sunt specifice domeniului; mai mult chiar, acest fapt este indicat de siglele diastractice utilizate: *a adapta 2. (Biol.) a se transforma prin adaptare*. Nici substantivul cu statut de cuvânt-titlu nu are toate relevanța pentru domeniul anunțat: *absolutism, aculturație, analogie, avertisment, siglarea sau indicarea frazeologiei îndepărtându-le de un semantism specific (economic) - de exemplu, pentru autonomie este indicată expresia „autonomie de zbor” (sic!)*. Un dicționar specializat bilingv (Bantaș, Năstăsescu, 1999) manifestă aceeași lipsă de claritate a criteriilor de selecție când, în traducerea cuvântului-titlu „ac”, alături de sensul posibil legat de materiale de birotică („ac cu gămălie”) - și aceasta doar îndepărat legat de economie - apar traduceri ca *zool. „(~de porc spinos) quill; entom. (~de albine) sting”* și expresii idiomatice ca „a scăpa ca prin urechile acului”, fără vreo legătură cu știința economică.

În aceeași lucrare, un cuvânt-titlu precum *cafea* poate fi privit ca termen în măsura în care relația sa cu domeniul este explicit prezentată la nivel definițional. Din punct de vedere terminologic, datorită preeminenței conceptului asupra termenului, validarea calității de

termen a unui semn depinde de criterii interne (sau lingvistice, legate de integrarea sa în sintagmatica și praxiomatica limbii, de recurență și frecvență) și de criterii externe (sau extralingvistice și anume de relevanța desemnatului, altfel spus de existența unui concept – relativ stabil – care să fie „veritabil”: Depecker vorbește de „l’existence d’un véritable concept”, 2002:66 și de „la pertinence du concept”, 2002:67). Conceptul însă nu poate trece în practica comună decât dacă este descris de o definiție lingvistică – de aceea operațiunea de definire este importantă, fiind rezultatul unui proces logic ce permite precizarea unui concept și diferențierea lui față de alte concepte învecinate (Pavel & Rucăreanu, 2001:41).

Dincolo de definiția standard (ISO 1087:1990) a conceptului ca

„unitate a gândirii constituită prin abstractizare pe baza proprietăților / caracteristicilor comune unui set de obiecte”, ea este văzută ca „un microsistem format din enunțarea caracteristicilor conceptului și a relațiilor dintre ele ... fiecare caracteristică fiind ea însăși un concept” (Depecker, 2002:68).

Prin natura corelațiilor necesare stabilite între conceptele domeniului, ea creează clasificări, ierarhii, structuri („Definitions create classifications, hierarchies, structures”) (de Bessé, 1997:66). Rolul definiției este tocmai cel de a indica poziția conceptului definit în sistem, de a-l delimita și diferenția de celelalte prin intermediul caracteristicilor ce îi sunt specifice. (COTSOWES, 1990:5-6). În plus, referirea la respectivul sistem, altfel spus, la domeniu, este obligatorie, întrucât toate conceptele aceluiași sistem trebuie definite în acord cu aceleași criterii (care vor orienta procesul definirii) (ibid.).

Din aceste afirmații pot fi deduse câteva jaloane a căror ignorare poate duce la invalidarea unei definiții terminografice, posibil și a termenului definit. Revenind la exemplul de mai sus, *cafea* ar putea funcționa ca termen dacă ar fi asociat prin diverse instrumente (siglare, selecția elementelor definiționale) domeniului economic, subdomeniul *bursă* (de mărfuri), cu sensul restrâns de „semințe ale arborelui de cafea” ca marfă alimentară, pentru a se distinge astfel de semnul aparținând limbii comune, cu două sensuri (1. sămînța arborelui de cafea; 2. băutura preparată din cafea.) (DEX, 1975) dintre care ultimul fără legătură cu domeniul economic în sens restrâns sau chiar lărgit. Conform imperativelor definiționale formulate anterior, el ar putea fi acceptat ca termen dacă în aceeași lucrare ar putea fi pus în legătură cu alții care să fie asociați unui concept hiperordonat (marfă [alimentară] ce face obiectul tranzacțiilor bursiere de un anumit tip, materie primă [agricolă], în engleză *commodity*) și / sau cohiponimi – ceai, orez, zahăr etc.). Prezența sa în paralel cu absența acestora indică o neregularitate, o asimetrie incompatibilă cu caracterul sistematic al unui câmp terminologic și, în final, o inconsecvență în selecția cuvintelor-titlu. Această inconsecvență se manifestă de altfel în întreg corpul dicționarului: pot fi furnizate și alte exemple similare.

Există și un alt motiv pentru care specificarea domeniului este imperativă: un același obiect, caracterizat de un număr de proprietăți, poate fi descris în manieră variabilă în funcție de domeniul în care – sau pentru care – este definit, ținând seama de faptul că *...les objectifs [de la définition] varient selon les disciplines dont on définit les concepts.* (Setti, 2000:100). Dată fiind natura stabilă a obiectului (pe care se bazează posibilitatea cunoașterii științifice), această variabilitate provine din selecția care se operează în definiție la nivelul proprietăților: astfel, definiția pentru *apă* destinată domeniului *chimie* va reține trăsăturile „moleculă ce combină doi atomi de hidrogen cu unul de oxigen”, iar cea destinată domeniului *fizică* va cuprinde trăsăturile „lichid cu temperatura de înghețare la 0°C și temperatura de fierbere la 100°C la presiunea de 1 atmosferă”, definiție ce trimite la un alt set de proprietăți ale aceluiași obiect (după COTSOWES, 1999:6). Revenind la exemplul utilizat anterior, denumirea latină a arborelui de *cafea* nu reprezintă o caracteristică relevantă conceptului din punct de vedere economic, dar faptul că reprezintă o materie primă agricolă tranzacționată pe o piață bursieră (de materii prime / *commodities*) în valoare de aprox. 10 miliarde de dolari pe an, da.

Definiția (terminografică) este în mod necesar limitată – ea nu poate și nici nu trebuie să fie o descriere completă a obiectului:

Terminographic definition does not have to be exhaustive, but it must reflect the knowledge and satisfy the needs of the user. (Bessé, 1997:71).

Limitarea definiției în vederea operativității sale se realizează prin selecția caracteristicilor incluse, proces care este – acolo unde ea e compatibilă cu natura obiectului – orientat cultural și / sau ideologic:

Terminological definitions reflect the culture of the community for which they were written. They are very closely linked to the development of scientific knowledge, ideological structures and the archeologies of knowledge.... (Bessé, 1997:68)

de unde și premisa definițiilor alternative sau paralele (Bidu-Vrânceanu, 2000), acceptabile în tipuri diferite de dicționare. Această orientare (*direction du concept*, la Depecker, 2000:86) se bazează pe

la pluridimensionnalite du concept en fonction de l'angle de vue retenu dans le travail terminologique ...On ne peut traiter d'un concept sans indiquer la direction sous laquelle on le considere. (Bessé, 1997:67)

Orientarea ideologică este manifestă în selecția caracteristicilor unui concept ca *șomaj*, cu atât mai mult cu cât el nu poate fi formalizat în aceeași măsură ca alte concepte economice: definirea sa ca „disfuncție” (Gogoneață & al, 2000:130), ca „o stare negativă” de „dezechilibru” („o stare negativă de economiei de dezechilibru între cererea și oferta de forță de muncă”) (*Dicționar de economie*, 1996:202-203) sau ca un „fenomen economic cauzat de crizele sau recesiunile economice” (Găju, 2005, s.v. *șomaj*) indică atât modul în care este conceptualizat (ca stare sau fenomen negativ), cât și poziția / orientarea autorului ca reprezentant al unei doctrine economice (critică / de respingere sau, respectiv, neutră). Acest exemplu poate da și o măsură a dificultății de a identifica conceptul ierarhic imediat superior pentru unele concepte economice; în plus, clarifică și afirmația anterioară referitoare la măsura în care operarea selecției este (sau nu) compatibilă cu natura obiectului: o asemenea variabilitate definițională nu ar putea avea loc în cazul unui obiect matematic, de exemplu.

Toate aceste considerații subliniază abordarea diferită a semnului lingvistic în documentul lexicografic și în documentul terminografic și indică faptul că „Studiul semnului [termenului] depășește limitele unei lexicologii adaptate la nevoile terminologiei” (Toma, 2006: nota 14). Dacă terminologia se definește ca *one of the functional subsystems determined by subject specialization* (Bessé, 1997:66), devine și mai clar că semnele acestui subset necesită o abordare care să integreze de o manieră oarecare criteriul principal care îl distinge de celelalte subseturi – domeniul. Eterogenitatea ca trăsătură definitorie a sistemului limbii nu se limitează doar la diferitele nivele la care acesta poate fi descris, ci și la diferitele perspective / modalități din care poate fi abordat. Din prisma limbii, semnul specializat este cel mai adesea privit din perspectiva lexicologică, așa cum o arată (și prin titulatura lor) numeroasele studii de acest gen din literatura românească de specialitate care se concentrează asupra înregistrării neologismelor sau a mijloacelor de formare a termenilor, care uneori sunt considerați și sub aspect semantic, aceasta fiind în principal orientarea școlii de terminologie lexicală de la Universitatea din București. A. Bidu Vrânceanu (1993), de exemplu, face un comentariu critic la adresa „lexicologiei specializate” (termenul mai vechi pentru terminografie), apreciind că rezultatele sale „sunt nesatisfăcătoare” datorită faptului că

„se limitează la o abordare paradigmatică, reprezentând simple **corpusuri de termeni**, ceea ce le face cataloage inerte, în care **termenul** e decontextualizat. Lipsa informației lexico-sintactice (alături de maniera de definire) face ca aceste dicționare să fie imperfecte și, în general, ineficiente pentru nespecialiști. Deși din perspectiva lingvistului, aceste remarci sunt justificate, ele indică o dată în plus posibilitatea – și necesitatea – varierii perspectivei în abordarea acestor

subseturi. Revenind la afirmația lui Sager & al (1980), trebuie reafirmat că natura specială a termenului ține de „măsură mai degrabă decât de esență”

prin faptul că în limbajele speciale anumite trăsături ale limbii se manifestă în grad mai înalt sau mai scăzut. Astfel, caracteristica terminologiilor de a fi constituite în principal din nume (a căror referință este de natură obiectuală și al căror context este însuși domeniul) dă seama de posibilitatea (parțială) a „decontextualizării termenului”, iar fixarea identității utilizatorului ca specialist face ca informația lexico-sintactică să fie puțin relevantă sau, în orice caz, **mai** puțin relevantă pentru acesta decât cea cu caracter conceptual; acest tip de informație interesează cu precădere pe lingvist, care accesează în mod accidental și nespecific informația specializată din alt domeniu. În plus, semantica lexicală practică în acest tip de studii nu răspunde sarcinii descrierii termenului, căci *...le terme n'est pas l'expression du signifié mais du concept* (Setti, 2000:161), iar relațiile stabilite între termeni reflectă tipurile de relații caracteristice conceptelor, și nu cuvintelor (sau doar parțial acestora). Putem face aici referire la poziția diferită propusă de Lerat: el vorbește (1995:24) de necesitatea unei abordări extinse dincolo de cea strict lingvistic-lexicologică: până în prezent – spune el – se poate vorbi despre o prăpastie între abordarea lingvistică („prin gramatică” și mai exact abordarea lexicologică) și cea prin prisma cunoașterii (științifice) – ceea ce reprezintă punctul slab (*ventre mou*) al acestei abordări. Se poate spune, deci, că abordarea strict lexicologică pierde prin neincluderea elementului domeniului (lingviștii sunt interesați doar de codul utilizat (pentru comunicarea informației, nu de informația însăși). Considerăm așadar necesară o reformare a construirii documentelor terminografice de acest tip.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Bidu-Vranceanu, Angela (coord.) (2000). *Lexic comun, lexic specializat*. la <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/vranceanu/htm>. accesat la 1.09.2008
- Cabré, Maria Teresa (1997). *Terminology today*, în Harold Sommers (ed.), *Terminology, LSP and Translation. Studies in Language Engineering*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- *** COTSOWES (1990). *Recommendations for Terminology Work By Conference of Translation services of West European States Working Party on Terminology and Documentation*. Published by Swiss Federal Chancellery.
- de Bessé, Bruno (1997). *Terminological definitions*, în *A Handbook of Terminology Management*. (compiled by Sue Ellen Wright and Gerhard Budin) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, vol.1, p. 63-74.
- Depecker, Loïs (2002). *Entre Signe et Concept: Elements de Terminologie Generale*. Paris: Presses Sorbonne Nouvelle.
- Guilbert, Louis (1965). *La formation du vocabulaire de l'aviation*. Paris: Librairie Larousse.
- Lerat, Pierre (1995). *Les langues spécialisées*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Pavel, Eugeniu, Costin Rucăreanu (2001). *Introducere în terminologie. Noțiuni fundamentale*. București: Editura Academiei Române, Editura Agir.
- Sager & al. (1980). *English Special Languages: Principles and Practice in Science and Technology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Setti, Skora (2000). *La relation concept-objet autour des définitions des termes*. Wien: TermNet.

Dictionare

- Academia de Studii Economice din Moldova (1996). *Dicționar de economie*, Chișinău: Editura enciclopedică „Gheorghe Asachi”.
- Gâju, Georgiana Nicoleta (2005). *Dicționar de termeni economici*. Slatina: Editura Fundației Universitatea pentru toți.
- Bantaș, Andrei, Violeta Năstăsescu (1999). *Dicționar economic român-englez*. București: Editura Niculescu.
- Gogoneață, Constantin & al. (2000). *Economie. Manual pentru clasa a X-a*. București: Humanitas.

ABSTRACT

Starting from theoretical and methodological premises related to selecting and presenting terms and defining them, the present paper offers a brief analysis of several specialized mono- and bilingual dictionaries of terms from the domain business and/or economics. The problems identified concern the methodology, which is that of lexicography used instead of the appropriate terminographic one: criteria used for the selection of entries (in many cases not relevant for the domain), the selection of features selected for defining the terms. A reform of specialized lexicography is necessary.